

таки в часі асиміляційних процесів великих імперій, коли пропадали навіть мови, народи рятувалися кордонами культури.

Шотландський «кільт», шотландська дуда були основою, без якої не було б гордості шотландського воїна і яка ще сьогодні є найсильнішим кордоном самосвідомості між шотландським і англійським народами. Орнаменти й узор шотландських суконь визначають родовід їхніх кланів.

Хай гордиться гуцул своєю кресанею і сердаком, а полтавець — шароварами. У їх різновидності соборне багатство України, на всіх її землях часу і простору.

Чим краще пізнаємо себе, тим сильнішими станемо любов'ю до України, спільної нашої Матері...

Богдан СТЕБЕЛЬСЬКИЙ

Альберта

ОБОРОНЕЦЬ СВЯТИНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

(Професор О. І. Повстенко — рятівник від знищення і дослідник стародавньої церковної архітектури та живопису столиці України)

15 січня 1996 року минуло 23 роки від дня смерті видатного українського вченого Олексі Івановича Повстенка, дійсного члена Української Вільної Академії Наук у США і Наукового Товариства ім. Шевченка.

Діяльність проф. О. І. Повстенка була різноманітна. Він був талановитим архітектором. За його проектами на Україні побудовано багато будинків для шкіл, бібліотек та клубів у різних містах України: у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Херсоні, Умані, Переяславі, Новоград-Волинському, Шепетівці, а найбільше на Донбасі. Крім того, О. І. Повстенко виконав проекти для таких будов: Криворізький і Черкаський педагогічні інститути, Науково-Дослідний Інститут педагогіки в Харкові, а також будови на Південній залізниці. У Сполучених Штатах О. І. Повстенко, працюючи в архітектурному відділі Капітолія у Вашингтоні, виконував різні архітектурні проекти добудови Капітолія, зокрема він розробив проект архітектурної експозиції для центральної ротонди першого поверху Капітолія, проекти виставкових стендів Бібліотеки Конгресу, виконував також загальні й детальні рисунки фасадів Капітолія, графічні роботи для видань Капітолія тощо.

О. І. Повстенко був і талановитим художником. Його мистецькі твори демонструвалися на виставках у Києві, Харкові, Одесі, Львові, Авгсбурзі, Мюнхені, Берхтесгадені, Баден-Бадені, Нью-Йорку, Філадельфії та у Вашингтоні.

Сполучаючи в своїй особі фах інженера-архітектора і хист талановитого художника, О. І. Повстенко 1956 року виготовував архітектурний проект величного храму св. Симона в Парижі. О. І. Повстенко пожертвував увесь належний йому гонорар (750 дол.) на побудову цього храму. А ще раніше, 1949 року, проф. О. І. Повстенко разом із архітектором Ю. Коробіним виготовував проект собору Пресвятої Тройці у Вінніпезі. За проектом О. І. Повстенка виконано також іконостас для Української Православної Церкви св. ап. Андрія Первозванного у Вашингтоні.

О. І. Повстенко був і видатним істориком українського мистецтва. У Нюрнберзі 1948 року вийшла в світ перша частина його книжки «Історія українського мистецтва». Проф. В. Щербаківський у своїй рецензії на це видання пише: «Перший випуск праці п. Повстенка свідчить про нього, як про визначну наукову силу. Він є автором цікавим, має у своєму розпорядженні багато наукового матеріалу і то доброго і, не вважаючи на

* Статтю П. Одарченка подаємо за виданням: В обороні віри. Т. V. — Торонто, 1984. Довідку про автора див. в кінці статті.

тяжкі обставини, в яких перебуває, робить добре діло. Видно, він має багато енергії і впертості, має здібності й знання, а до того є добрим рисівником, про що свідчать його рисунки» («Літературно-Науковий Вісник», кн. 2, 1949).

Найвидатніші праці О. І. Повстенка з історії церковного мистецтва й архітектури, зокрема такі праці: «Кирилівська церква в Києві» («Нові Дні», IX, 1954), «Церква св. Андрія Первозванного в Києві» («Н. Дні», 3, 1954), «Трисвятительська (Василівська) церква (До 20-ліття з часу знищення)» («Нові Дні», 7, 1955), «Військова церква св. Миколи в Києві» (До 20-ліття з часу зруйнування) («Нові Дні», 8, 1956), «Церква Різдва Христового в Києві на Подолі. Церква-усипальниця великого українського Кобзаря» («Н. Дні», ч. 267, 1972). У цих статтях, багато ілюстрованих, автор докладно розповідає про історію цих славнозвісних київських церков, про їхню архітектуру та високу мистецьку красу.

Велику цінність має й видана в 1946 р. в Авгсбурзі книжка «Київ. Альбом архітектурних пам'яток нашої столиці». Розкішно ілюстрована на гарному папері з українським і англійським текстом ця книжка знайомить українського і англомовного читача з найкращими архітектурними пам'ятками столиці України.

Прибувши до Сполучених Штатів, О. І. Повстенко вирішує значно поширити свою книжку про Київ, видану в Авгсбурзі. Незважаючи на виснажливу щоденну працю, виконувану для заробітку, О. І. Повстенко у вільний від цієї щоденної праці час, самотужки, користуючися придбаним так званим «веритайпером», видає окремими зошитами свою чудову книжку «Золотоверхий Київ». З приводу появи перших двох зошитів відомий український учений В. Щербаківський з захопленням писав: «Автор книги Олекса Повстенко є вчений архітектор і мистецтвознавець, одночасно артист-маляр. Книга «Золотоверхий Київ» буде правдивою оздобою кожної бібліотеки, а в кожного українця буде дорогоцінною настільною книгою, якою він може похвалитися перед кожним чужинцем, показуючи йому наочно висоту культури нашої старої столиці, витвір нашого, а не московського народу... «Золотоверхий Київ» проф. О. І. Повстенка — це розкішний плід його довголітньої праці, великого ентузіазму та глибокої любові до українського мистецтва і української національної справи» («Визвольний Шлях», 4, 1955, Лондон).

З захопленням зустрів появу «Золотоверхого Києва» і д-р Д. Бучинський. Ось уривок із його рецензії: «Вже само ім'я проф. Олекси Повстенка дає повну гарантію про високу класу «Золотоверхого Києва», як під оглядом науковим так і мистецьким. Сам факт, що автор взявся за видання цієї книги, подиву гідний... Багатство ілюстративного матеріалу: плани, фотографії церков, зразків церковного мистецтва, репродукції старих гравюр, фресок, фотографії мозаїк, орнаментів хрестів — такі чудові й рідкісні, що тяжко ними налюбуватися, тяжко здержати подив до великого мистецького духа наших предків...» («Українська Думка», 30 травня, 1957 р.).

Найвищим досягненням проф. О. І. Повстенка була його славнозвісна монографія про катедру св. Софії у Києві, плід його довголітньої праці над вивченням історії цієї найвидатнішої пам'ятки церковної архітектури і церковного мистецтва. Величний Собор св. Софії, як символ невмирущості України, височіє над столицею Української Землі. Тисячолітню Софію, величаву святиню України, найдорогоціннішу пам'ятку високого мистецтва Старої України оспівали поети і письменники.

Євген Маланюк писав:

Тайни тисячоліття — в Софії стрункій,
Що поблідла, але ще ясніше, ще вище
Вироста, як молитва, в блакить.

«Можна уявити, — каже О. Гончар, — як повнилась гідністю і гордістю народна душа, коли над довколишніми лісами і темними байраками так незвичайно тоді зблиснула вперше, засвітилась своїми верхами сонцесяйна Софія». І до наших часів, як каже М. Бажан:

Вічним сявом, прозора і легка,
Горить мозаїка Софії злототканна.

Тисячолітня Українська Святиня стала темою великого роману сучасного українського письменника Павла Загребельного «Диво» (1968). Ось невеличкий уривок із цього роману:

«В 1240 році Київ був знесений з лиця землі Батиєм... І тільки Софія, сплюндрована, обдерта зсередини, вціліла, — стояла над пожарищем, над попелом і руйновищем, і підносила Богоматір свої руки в молінні за Київ на стіні, поставленій древнім будівничим так міцно, що не взяли її татарські пороки (себто тарани, старовинні знаряддя для руйнування мурів). Тоді й названо ту стіну Нерушимою, бо повірили люди, що вічно стоятиме цей великий правдивий собор і вічно здійматиме, захищаючи їх, свої руки створена великим художником першовіків Скорботноока Жінка». Далі Павло Загребельний пригадує, що «великий будівничий і прикрашатель собора митрополит Рафаїл Заборовський поставив у Софії ось цей різьблений іконостас, зроблений карпатськими дуборізами, серед яких минуло дитинство самого Рафаїла, поставив срібні царські врата», і після цих слів П. Загребельний у думках ставить таке запитання: «(де вони тепер?)». На це запитання О. І. Повстенко дав відповідь на сторінці 179 своєї монографії: всі церковні дорогоцінності, прикраси золоті, срубні царські врата були пограбовані більшовиками. «Багато рук будувало й захищало собор, — пише далі П. Загребельний, — ще більше рук, мабуть, замахувалося на нього, але, мабуть, ніколи ще не нависала над Софією така загроза, як нині, бо й війни такої не знала ні наша земля, ні ціле людство». Такою загрозою був більшовицький намір висадити в повітря Собор св. Софії перед відступом радянських військ із Києва. Але цю страшну загрозу знищення Собору св. Софії відвернув Олекса Іванович Повстенко. 1941 року, коли почалася війна і коли більшовики перед своєю втечею з Києва мінували Успенський Собор Києво-Печерської Лаври і інші будинки, О. І. Повстенко був директором Софійського Архітектурно-Історичного Музею.

Про героїчний вчинок О. І. Повстенка докладно розповів колишній голова міста Києва Леонтій Форостівський у своїй книжці «Київ під ворожими окупаціями» (Буенос-Айрес. В-во М. Денисюка. 1952). На стор. 22-й цієї книжки читаємо: «Собор св. Софії більшовики теж планували знищити. Вже перед втечею з Києва на територію городка, де міститься Собор, заїхала автомашина з вибуховими речовинами для мінування. Врятування нашої національної святині маємо завдячувати героїчній відвазі О. Повстенка, який не допустив до цього злочину, переконавши «патріота» у військовій шинелі (що мав мінувати Собор) машину з вибуховими речовинами повернути назад».

Про цей факт згадав і Іван Коляска у своїй книжці «Two years in Soviet Ukraine» (стор. 168).

В одному з приватних листів, що їх одержав О. І. Повстенко від своєї колишньої секретарки Ніни Булавицької, читаємо таке важливе свідчення: «Не раз згадую Вас і той день, коли Ви врятували Софію від руїни. Я абсолютно певна, що лише Вам треба завдячувати, що ми не втратили і Софії, бо ж я чи не була єдиним свідком розмови між Вами і солдафоном, який перед відступом Червоної Армії прийшов шукати підвалів у Софії. Чи знають за це на Україні і чи Загребельний використав це у своєму творі (хоч і вживаючи зовсім інших загарбників)».

Можна сміливо сказати, що О. І. Повстенко двічі врятував Софію. Другий раз він врятував Софію від фальшування фактів більшовиками про нашу велику святиню. Коли внаслідок довголітньої науково-дослідної роботи написав свою найвидатнішу монографічну працю «Катедра св. Софії у Києві». Цей монументальний твір вийшов у світ 1954 року у виданні Української Вільної Академії Наук у США. Ця книжка з текстом українською та англійською мовами має чотириста сімдесят дві сторінки і 336 чудових ілюстрацій. Вона відзначається своїм високомистецьким зовнішнім оформленням, що його виконав сам автор. Без перебільшення можна сказати, що ця прекрасна книга становить найвидатніше явище в усій книжковій продукції на еміграції за всі роки її існування. Розгортаючи цю прекрасну книгу, кожен читач з великою подякою згадає автора

і мистецького редактора в одній особі О. І. Повстенка, працівників УВАН на чолі з президентом проф. М. О. Ветуховим, і складачів та співробітників друкарні «Свободи», які доклали багато труду й уміння, щоб зробити цю книгу і з поліграфічного боку найкращою з усіх українських книжок, що вийшли в світ у США. Багато попрацювала й дружина О. І. Повстенка пані Настасія Матвіївна, передруковуючи рукопис на друкарській машинці. І автор цих рядків з радістю згадує і свою участь у редагуванні мови та в коректуванні перших друкарських відбитків тексту. Особливо запам'ятався мені день 31 травня 1953 року, коли у Вашингтоні температура досягла понад 100 ступнів Фаренгейта і коли Олекса Іванович і я, обливаючись потом, правили коректу. За це О. І. Повстенко подарував авторові цієї статті свою чудову книжку з дарчим написом: «...з великим признанням і подякою за допомогу у виданні цієї праці».

О. І. Повстенко подав історію Катедри св. Софії з докладним описом останніх подій: більшовицької конфіскації дорогоцінних речей з храму св. Софії і варварського нищення іконостасів та мистецьких цінностей. Автор проаналізував загальний характер архітектури Софійської Катедри, подав опис внутрішньої оздобы Собору. В окремому розділі «Саркофаг Ярослава та інші гробниці» автор, подаючи докладний опис гробниці фундатора Катедри св. Софії великого князя Ярослава Мудрого, доводить, що високомистецька різьба, що нею оздоблена гробниця, виконана місцевими українськими майстрами. Особливо великий інтерес викликає шостий розділ книги «Мозаїки і фрески». Катедра св. Софії на весь світ славиться своїми фресками (себто картинами, написаними фарбами по свіжій вогкій штукатурці) та мозаїками (себто зображеннями, зробленими з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців тощо). Відзначаючи змістовність і безпосередність подання євангельських сюжетів у фресках, автор звертає увагу на те, що в кожній більшій композиції віддзеркалюється місцевий антураж.

В останньому розділі «Будови колишнього Софійського монастиря» подано цікаву історію монастирських будов на Софійському подвір'ї. Великі заслуги у відбудові Катедри св. Софії належать меценатові українського мистецтва гетьманові Іванові Мазепі, заходами якого замість погорілої дерев'яної дзвіниці споруджено муровану Софійську дзвіницю. Особливу цінність має перлина української цивільної архітектури часів найвищого розвитку київського барокко — Митрополича Палата. Закінчується цей розділ описом більшовицького варварського нищення великої української святині. «Домова Митрополича церква була зруйнована, настінний живопис, а також дуже цінні ікони знищено. Вандали більшовицькі скинули хреста з Трапезної церкви, дзвони з дзвіниці забрали й вивезли».

Що ж нового вносить проф. О. І. Повстенко у своїй видатній праці про Катедру св. Софії? Головна заслуга О. І. Повстенка полягає в тому, що він спростував і заперечив хибні твердження тих дослідників, які тенденційно намагалися довести, що Софійський Собор — це твір чужих майстрів. О. І. Повстенко означив стиль Софійського Собору назвою «українсько-візантійський стиль». Цим терміном означено не тільки архітектурний стиль Катедри, а й «цілу мистецьку синтезу її архітектури, різьби, малярства, мозаїк та інкрустацій». Цей стиль, як зазначає дослідник, «започаткований на землях великокняжої України ще задовго до офіційного прийняття християнства, і не тільки в церковному, а й цивільному будівництві». О. І. Повстенко довів, що Катедра св. Софії мала своїх блискучих попередників у Десятинній церкві та в княжих палатах.

Цю думку проф. О. І. Повстенка підтримав відомий художник проф. В. Г. Кричевський. У рецензії на статтю О. І. Повстенка «Фрески і мозаїки катедри св. Софії у Києві» («Українське мистецтво», I, Мюнхен, 1946), проф. В. Г. Кричевський писав: «Архітектор Повстенко, всупереч іншим дослідникам, які намагалися відшукати первовзір св. Софії і в Царгороді, і в Солуні та в інших містах Візантії, в Болгарії й Грузії, вказує, що її первовзір був тут же, в Києві — в Десятинній церкві. П'ятинавовий план храму св. Софії з п'ятьма вівтарними апсидами і двома гале-

рями — це повторений, розвинутий і поширений план Київської Десятинної церкви, яка мала три нави й три апсиди й партерові галерії». (Нава — подовжня частина храму, відділена від іншої частини колонами. Апсида — півкруглий виступ у стіні церковної будівлі. — Примітка П. Одарченка.)

Монументальна праця проф. О. І. Повстенка здобула високу оцінку з боку фахівців і численних рецензентів. Коли президент УВАН у США проф. М. О. Ветухів показав цю розкішно видану книгу професорам — своїм колегам у Колумбійському університеті, то, як свідчить Л. А. Дразевська, один учений, переглянувши цю книгу, сказав: «Якби ваша Академія більш нічого не зробила за увесь час своєї діяльності, то все одно вона цим виданням виправдала б своє існування».

Відомий учений-візантолог Коннет Конант у науковому журналі «Спекулюм» (жовтень 1955) писав, що він 1935 року був у Києві і докладно ознайомився з мистецькими цінностями Катедри св. Софії. Тепер він розуміє ту велику гордість, з якою Українська Вільна Академія Наук у США показує цю величну українську пам'ятку. К. Конант стверджує, що «автор книги правильно зазначає, що на цій величній будові від самого початку був український вплив».

Відомий мистецтвознавець С. Гординський в журналі «Юкреніян Квотерлі» писав: «Це чудова книжка, яка кожного зачарує почуттям прекрасного і буде одночасно відкриттям для наукового світу, бо жодна інша книжка про Катедру св. Софії не містила подібного багатства прекрасно виконаних ілюстрацій».

Які ж відгуки були на Україні та в СРСР? Офіційні представники влади були занепокоєні виходом у світ монументальної книги О. І. Повстенка. Треба було поспішно протиставити цій праці радянське видання. І от 1960 року в Києві видано книжку М. Й. Кресального «Софійський заповідник у Києві». Про поспіх цього видання свідчить відсутність покажчика, хронології та переліку ілюстрацій.

Року 1961 на книгу О. І. Повстенка з'явився відгук у праці проф. М. Каргера «Древний Киев» (Том 2. Москва — Ленінград, стор. 42—48). Проф. М. Каргер погоджується з проф. О. І. Повстенком про споріднення архітектурних планів і будівельних конструкцій св. Софії й Десятинної церкви, проте він називає Олександра Івановича «воинствующим украинским буржуазным националистом» і зазначає, що книга О. І. Повстенка має «злобно-клеветнический характер». Про ці відгуки О. І. Повстенко докладно пише у своїй книжці «Катедра св. Софії у Києві й доля архітектурних пам'яток Великокняжої доби України» (Нью-Йорк, НТШ, 1969).

Подамо тепер короткі біографічні дані. Олександра Івановича Повстенка народився 25 лютого 1902 року в селі Хащовій Гайсинського повіту на Поділлі в сім'ї селянина. 1927 року закінчив Волинський Індустріальний Політехнікум. Пізніше закінчив аспірантуру при Науково-Дослідному Інституті Промислового будівництва в Харкові. Від 1929 до 1934 року О. І. Повстенко викладав у Харківському Будівельному Технікумі (курси будівельної справи та будівельної механіки) та в Інженерно-Будівельному Інституті (курс — будівельні матеріали). У ці роки О. І. Повстенко працював на посаді інженера-архітектора в Науково-Дослідному Інституті проектування металургічних заводів, на будівлі Харківського Центрального Поштамту, в будівельному відділі Наркомосу України та в проектному відділі Управління Південних Залізниць.

1935 року О. І. Повстенко прибув до Києва і працював тут на посаді архітектора Наркомосвіти України. З 1937 року він був завідувачем Кабінету архітектури та керівником відділу підвищення кваліфікації архітекторів при Республіканському правлінні Спілки Архітекторів України. З 1939 до 1941 року Олександра Іванович був членом Наукової Ради Софійського Архітектурно-Історичного Музею, а з 1941 року — директором цього Музею.

За період своєї діяльності на Україні О. І. Повстенко опублікував чимало друкованих праць. Окремими виданнями вийшли в світ такі фахові праці: «Будівельна справа» (Х., 1931), «Проекти шкіл» (Х., 1932), «Альбом проектів сільськогосподарського будівництва» (Х., 1933).

В журналі «Архітектура Радянської України» друкувалися такі статті: «Батьківщина Т. Г. Шевченка в її минулому і сучасному» (2, 1939), «Архітектурні роботи Т. Г. Шевченка» (2, 1939), «Словник архітектурних термінів» (майже в кожному числі впродовж 1939 — 1941 рр.). Цей цінний словник використали фахівці-мовознавці в II-томному «Словнику української мови», що 1970 року почав виходити в Києві у виданні Інституту мовознавства ім. О. Потебні Академії Наук УРСР. У цьому Словнику використано архітектурні терміни О. І. Повстенка з точним зазначенням чисел журналу «Архітектура Радянської України», але без зазначення імені автора «Словника архітектурних термінів» О. І. Повстенка. Зокрема, тут використано такі терміни Повстенкового словника: абака, акант, атланти, Візантійська архітектура та ін.

Впродовж 1946—1949 рр. О. І. Повстенко провадив педагогічну діяльність в Українському Вільному Університеті, а наукову працю — в Українській Вільній Академії Наук. Внаслідок науково-дослідної праці О. І. Повстенко опублікував такі праці: «Княжий Чернігів» («Наші Дні», 2, 1944, Львів), «Київ. Альбом архітектурних пам'яток нашої столиці» (Авгсбург, 1946), «Фрески і мозаїки Михайлівського монастиря в Києві» («Українське мистецтво», ч. 2, Мюнхен, 1947), «Київська Катедра св. Софії як оригінальна пам'ятка української національної архітектури» («Українські Вісті», Ульм, 17 листопада 1949). У видавництві «Час» у 1948 р. вийшов перший зошит «Історії українського мистецтва». Крім уже згаданих праць, О. І. Повстенко надрукував ряд статей на мистецькі теми: «Мистецька данина Шевченкові у творчості київських графіків» («Нотатки з мистецтва», 4, 1966), «Лемківщина та її мистецтво» («Свобода», 8—11 червня 1968, «Новий Шлях», 20—27 липня 1968).

О. І. Повстенко часто виступав із науковими доповідями на наукових конференціях УВАН і НТШ. Він також був співробітником Енциклопедії Українознавства.

Довгі роки О. І. Повстенко очолював Вашингтонську Групу УВАН у США. Багато зробив О. І. Повстенко для української церкви, зокрема багато часу він витратив на розроблення архітектурних проектів церков та іконостасів.

Така надмірна додаткова праця, наукова і громадська, виснажила сили й призвела до тяжкої хвороби. Духовні сили були міцні, але фізичні сили занепадали. І немов передчуваючи неминучий кінець, Олекса Іванович в останні роки свого життя виявляв особливо велику творчу енергію, намагаючися виконати намічені плани: треба було остаточно підготувати до друку вже майже готову монографію про Михайлівський монастир у Києві, треба було видати вже готову працю про архітектурні пам'ятки України-Руси, про козацький стиль барокко, треба було видати словник українських архітектурних термінів. На жаль, ці плани О. І. Повстенко вже не міг виконати.

Але те, що встиг зробити О. І. Повстенко, становить великий внесок в українську національну науку і культуру і одночасно великий внесок і в загальнолюдську культуру.

Книжка О. І. Повстенка «Катедра св. Софії» стала окрасою громадських і приватних бібліотек, найкращим подарунком на свята.

Собор св. Софії — величний свідок української державності — в храмі св. Софії 1921 року відбувся Перший Всеукраїнський Церковний Собор, що відродив Українську Православну Автокефальну Церкву. Перед Катедрою св. Софії — на Софійській площі — 22 січня 1918 року проголошено Четвертий Універсал Української Центральної Ради про самостійність України, а 22 січня 1919 року там же проголошено об'єднання українських земель в одну Соборну Українську Республіку.

Як символ невмирущості Української Нації,

Хрестом прорізавши завісу диму
В красі, яку ніщо не сокрушить,
Свята Софія, ясна й незрушима,
Росте легендою в блакить!

(Ю. Клен).

В часи найбільшої небезпеки, що загрожувала нашій святині, О. І. Повстенко врятував її від знищення. А написавши свою славу книгу про Софійський Собор, О. І. Повстенко вдруге врятував нашу святиню від більшовицького фальшування її історії.

Цим самим ім'я проф. О. І. Повстенка стало безсмертним в історії українського народу, в історії української культури.

Найкращим вшануванням пам'яті нашого видатного вченого, автора книжки про безсмертну пам'ятку нашої культури буде придбання цієї книги й поширення її серед української молоді і серед чужинців для ознайомлення їх із славною тисячолітньою культурою великого українського народу.

Петро ОДАРЧЕНКО

Вашингтон

БІОГРАФІЧНА НОТАТКА ПРО ПЕТРА ОДАРЧЕНКА

Петро Васильович Одарченко належить до другого покоління діячів української науки, яким судилося жити й творити за межами рідного краю, хоч зросли вони як науковці і патріоти на Україні.

Народився він 20 серпня 1903 року в с. Римарівці на Полтавщині в селянській родині. Вчився в гімназії м. Гадяча, а в останні шкільні роки відвідував також тутешні педагогічні курси, оскільки відчув потяг до викладацької роботи.

Роки його навчання в Гадячі були осяяні духовною опікою матері Лесі Українки письменниці Олени Пчілки і всім тим благодатним світлом, яке розпрямлювала пам'ять про перебування в Гадячі родини Драгоманових. Маленький Гадяч був у ті бурхливі роки помітним осередком національних свідомих сил в немалій мірі завдяки активній діяльності Олени Пчілки.

Ось який чарівний світ рідної землі розкривала перед юнаком Олена Пчілка: «Є на Україні серед милої Полтавщини, багатої на гарні куточки, чудовий краєвид! Це той, що з'являється перед очима, коли дивитися на нього з високого узгір'я стародавнього гетьманського міста Гадячого. Станете на краю Драгомановської гори, і перед вами відразу розстелиться велика долина Псла. Та яка ж широка і розмаїта! Псьол звивається по ній химерним бігуном, леліючи плетеницею рукавів-перетоків; а тут ще й сестриця Грунь вибігає з очеретів і перед самим Гадячем впадає Пслові в обійми, доповнюючи його води чистою, блакитною течією...»

І, показавши цей краєвид, Олена Пчілка сказала: «Ось тут, де ви зараз стоїте, стояли також і насолоджувались красою цього краєвиду Леся Українка, Ольга Кобилянська та інші видатні письменники й українські діячі. Тут вони діставали натхнення для своєї творчої діяльності». І я часто стояв або сидів на цьому краю Драгомановської гори, дивився на неперевершену красу рідної природи... Це було справжнє щастя».

Олена Пчілка відкрила для юнака великий і дивний світ рідної літератури, світ Т. Шевченка, П. Мирного, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянської. І вже тоді не тільки пробудився в нього інтерес до літературного знання, а й окреслилося коло вужчих дослідницьких симпатій. Це було передусім шевченкознавство, а за ним — всебічне вивчення спадщини Лесі Українки, Михайла Драгоманова, Олени Пчілки. Першою літературознавчою спробою майбутнього вченого була доповідь про творчість Лесі Українки, матеріали для якої допомогла йому зібрати Олена Пчілка.

Отож коли в 1926 році після закінчення Ніжинського ІНО П. Одарченко вступив до аспірантури цього ж інституту, він довго не роздумував над тематикою й напрямом своїх досліджень. Передусім він зібрав цінні матеріали і 1927 р. написав розвідку «Леся Українка й Олена Пчілка».

Інтерес до творчості Лесі Українки ще більше зріс під впливом праць М. Зерова, який був для П. Одарченка одним з найбільших наукових авторитетів.

В ці роки він працює дуже напружено. З'явилося нове захоплення: фольклор і етнографія. На запрошення редактора «Етнографічного вісника ВУАН» він стає кореспондентом цього видання, а згодом йому доручили вести в ньому відділ «Етнографія і школа», де він опублікував ряд статей на згадану тему. Поряд з науковою роботою редагував «Наукові записки Ніжинського ІНО». Виношував широкі творчі плани на майбутнє.

Але на початку жовтня 1929 року наукова діяльність П. Одарченка надовго припинилась. Молодого науковця було заарештовано і звинувачено в причетності до діяльності Спілки визволення України — неіснуючої підпільної організації, яка нібито готувала збройний переворот. Незабаром він опинився на засланні. Не міг він повернутися на Україну і після того, як строк заслання скінчився. До самого початку війни працював бібліотекарем в Алма-Аті, на викладацькій роботі в Уральську та Курську.

З грудня 1941 р. П. Одарченко був на Україні, а влітку 1943-го, відвідавши рідну Римарівку і назавжди попрощавшись з матір'ю і батьком, вирушив на Захід. Деякий час П. Одарченко перебував у Варшаві, в липні 1944 р. потрапляє до Відня, встановлює зв'язки з еміграцією, шукає способів і можливостей, щоб включитися в патріотичну роботу. Разом з А. Гнатишиним і О. Грицаєм він редагує тут літературний журнал «Наддніпрянська варта». Згодом жив у Авгсбурзі, працював учителем у таборовій гімназії, викладав церковно-слов'янську мову в Українській православної теологічній семінарії у Мюнхені. Невдовзі, одержавши запрошення на працю в Бібліотеці Конгресу США, переїхав до Вашингтона, де й пройшли найплідніші роки його творчого життя.

Доробок П. Одарченка — це розлогий масив досліджень, спостережень, висновків, а найбільше — новознайдених фактів з різноманітних ділянок літературознавства, а далі — і з суміжних галузей: мовознавства, історії, художнього перекладу, театрознавства тощо. Це кількості ґрунтовних наукових розвідок, проблемних розробок, бібліографічних зводів, літературних оглядів, передмов до різноманітних видань, публіцистичних виступів, рецензій і відгуків, численних спогадів, що містять дорогоцінні для науки факти.

Цю групу писань П. Одарченка доповнюють спогади про свої особисті зустрічі на життєвих шляхах з багатьма письменниками і літературознавцями завдяки прекрасній пам'яті автора цих мемуарних замальовок.

Не меншу наукову цінність мають дослідження П. Одарченка в царині фольклору та етнографії, що становлять значну й органічну частину праці. Проблеми усної народної творчості він ставить у тісний зв'язок з проблемами писемної літератури і розв'язує їх в спільній площині. Інтерес до збирання й вивчення народної творчості ще в шкільні роки пробудила в ньому все та ж «незабутня вчителька» Олена Пчілка. Пізніше під впливом студіювання праць М. Драгоманова у нього виробився міцний погляд на фольклор як на основну і невичерпну скарбницю історичної пам'яті народу і його світогляду, мовно-образної свідомості, яка і становить фундамент розвитку національної літератури.

Віктор ІВАНІСЕНКО

Київ